

управљању. У закључењу ових облика извесну улогу игра држава, мада се дозвољава радницима и слободна иницијатива у организовању учешћа.

Политика укључења радника у управљање предузећима почела је интензивније да се спроводи са национализацијом предузећа у најважнијим гранама. Како сваки закон о национализацији датог предузећа одређује и начин управљања у предузећу — то преовлађује велика разноликост у облицима управљања. Изгледа да углавном постоје два органа управљања у предузећу — директор кога именује влада и чија су овлашћења различита од случаја до случаја и управни савет.

Састав управног савета је трипартитног карактера. Сачињавају га представници државе, потрошача и радног особља. Овај савет, у зависности од интензитета и обима државног утицаја у конкретном предузећу, појављује се у разним улогама — почев од саветодавног органа па све до стварног управног органа, у истом смислу као и директор предузећа.

Јаче изражен облик учешћа у организовању економског и социјалног живота испољава се у масовном закључењу колективних уговора о раду. Међутим, улога ових уговора ограничена је само на одређивање услова рада уз искључење економских питања.

Више интересантан него значајан облик учешћа радника спроводи се кроз кооперативе радника у производњи. Њихов циљ је побољшање услова рада и брига за човека не само на економском већ и на друштвеном и културном плану. Ове кооперативе нису равномерно територијално распоређене и, како аутор напомиње, нису извршиле битан преображај француске економије. Иначе, аутор је мишљења да ове кооперативе одговарају идеологији француског социјализма.

Дубље разматрање облика учешћа радника у организовању економског и друштвеног живота показује да је она сведена у оквире прилично уских граница и да одлучујућу улогу у том погледу има јавна власт. Сама пак ефикасност учешћа радника умногоме је зависна од политичких фактора или снаге синдикалних организација.

Имајући у виду велико знање и искуство аутора сматрамо да је ова књига врло користан прилог, нарочито за оне који се дубље интересују за облике учешћа радника у организовању економског и социјалног живота у капиталистичком свету.

Ксенија Сигулински

Др. Славка Ранковић: *ЕКОНОМСКА ЕФЕКТИВНОСТ НОВЕ ТЕХНИКЕ У СОЦИЈАЛИЗМУ* (Економска библиотека, 19, СЕЈ, Београд 1963, 283 с.)

Проблематика везана за примену нове технике стоји данас у центру пажње бројних техничко-технолошких, економских, социолошких и других истраживања, како у оквиру капиталистичких, тако и социјалистичких земаља. Треба међутим констатовати да шири друштвени оквири примене нове технике у социјализму опредељују и већи обим истраживања на том плану у социјалистичким земљама у поређењу са капиталистичким. Извесне разлике постоје и у карактеру тих истраживања у области друштвених наука. Оне су наметнуте, пре свега, специфичностима друштвених система због којих примена нове технике даје у њима и квалитативно и квантитативно различите резултате. Не можемо се упустити у шира упоредна разматрања карактера тих истраживања. Ипак, треба имати у виду да је грађанска економска теорија, ограничена класним оквирима система и свесна крупних, готово нерешивих проблема до којих доводи примена нове технике у оквирима капиталистичких продукционих (друштвених) односа

(незапосленост, ограничене могућности реализације производње, избацивање из процеса производње читавих машинских постројења због њихове застарелости и сл.) и који су увек извори опасности за опстанак система у целини, ова истраживања подцинила не потребама повећања производње применом нове технике већ потребама остварења циљева савремене економске политике на Западу који се у основи свode на опстанак система узурванотежан процес друштвене репродукције и одржавање „разумног“ нивоа запослености. Очигледно је да је наглашени социолошки карактер тих истраживања усмерен на ублажавање проблема иманентних самом систему које примена нове технике све више заоштрава. Једна од основних поставки научног погледа на свет да револуционисање производних снага револуционише и односе међу људима свесно се заобилази у западној литератури. Истраживања ове проблематике у оквиру социјалистичких земаља у друштвеним наукама оријентисана су, пре свега, на њен економски аспект не занемарујући ни остале (социолошки и др.) Запажене су у том погледу бројне студије совјетских (Нотгини, Струмиљин, Кронрод), пољских (Калецки, Минц), бугарских (Матејев) и других економиста социјалистичких земаља који на мање или више непосредан начин разматрају питање у вези са применом нове технике. Наша економска литература кроз радове професора Радмиле Стојановић, Николе Чобељића, Рудолфа Бићанића и других све је више оријентисана на научну економску анализу примене нове технике и њених последица. Међутим, свега су две студије, које нам је познато, свестрано разматрале технички прогрес у нашој економској литератури. Реч је о књизи Душана Чалића *Аутоматизација у техничком напретку и привредном развоју Југославије* и књизи Славке Рајковић *Економска ефективност нове технике у социјализму* која ће бити предмет наших сажетих разматрања у овом осврту.

Док се Чалић у својој књизи оријентисао више на емприска истраживања за чију су му основу послужили познати ставови Марксистичке политичке економије о односу производних снага чији је крајњи домет по Чалићевом мишљењу, аутоматизација и продукционих односа, докле је књига другарице Ранковић зрела економска студија сложеног макро економског сагледавања само једног и то синтетичког показатеља оправданости примене нове технике — њене ефективности посматране на дуги рок.

У дефинисању самог појма нове технике она се ослонила на Струмиљинову дефиницију по којој тај појам „не обухвата све машине и оруђа рада која се поново уводе у процес производње већ само оне које су технички најсавршеније и продуктивније од свих других средстава рада исте намене и представљају у том смислу последњу реч науке и технике. (Струмиљин: Об ефективности новой техники, „Зборник радова очерки социјалистическој економики СССР“, Москва, 1957, с. 223). Како сам Струмиљин објашњава појам нове технике је сасвим динамичан појам јер то што је јуче било нова техника може већ сутра бити застарело. Међутим, поменута дефиниција нове технике може се прихватити са техничко-технолошког а само у посебним условима са друштвено-економског аспекта. Њен друштвено-економски аспект нужно ће захтевати диференцирање појма нове технике од земље до земље, од подручја до подручја у зависности од степена њихове економске развијености и по правилу ће се ретко где поклапати са полседњом речи технике. Другарица Ранковић је у даљој анализи овај момент често имала у виду иако је дефиницију нове технике академика Струмиљина у уводним излагањима књиге некритички прихватила. Ефективност нове технике је сложена категорија и обично се не да сагледати кроз неки синтетички показатељ, мада су покушаји таквог упрошћавања у економској теорији и пракси врло честа појава. Другарица Ранковић, међутим, полазећи од неоспорно тачне констатације да „[...] ма како било економски развијено неко социјалистичко друштво, оно никада неће бити ослобођено рационалности у организовању друштвене производње, тј. никада неће смети да ослободи

себе марљивих проучавања у том правцу како може са истом расположивом количином и са истом композицијом фактора производње постићи максимални материјални производни ефекат“ (с. 7) покушава да сагледа само основне контуре те веома сложене проблематике путем следећих 5 показатеља: величине уложених средстава у нову технику, дужине рока повраћаја уложених средстава, постигнутог степена продуктивности рада, величине фонда амортизације, као и одговарајућих промена у тражњи радне снаге под дејством увођења савременијих метода производње.

Као год што је појам нове технике релативан и са друштвено-економског аспекта директно условљен степеном економске развијености земље или подручја, тако и наведени елементи који у својој целини дају основне контуре ефективности нове технике у социјализму имају различиту тежину посматрани кроз призму развоја развијених и неразвијених подручја или земаља. Аутор уважава овај момент, те је отуда анализа ових показатеља на разним нивоима развијености присутна у читавом излагању.

Поред уводних излагања садржаних у првом поглављу књиге која опредељује метод, редослед и садржај даље анализе, књига садржи још 5 поглавља посвећених исцрпној анализи наведених пет показатеља економске ефективности нове технике у социјализму.

У другом и трећем поглављу књиге писац анализира величину средстава и рок повраћаја као критерије економске ефективности нове технике у социјализму. Она је код првог критеријума указала на основне факторе који одређују величину средстава потребних за примену нове технике и на нека квантитативна кретања у производњи изазвана применом нове технике. Лењинове схеме репродукције су јој послужиле као основа за извођење закључака да у процесу материјалне производње најбрже расту средства у првом одељку друштвене производње, затим укупна средства у друштвеној производњи и да најспорије расту средства у другом одељку друштвене производње, тј. $PI (C + V) > [PI (C + V) + PII (C + V)] > PII (C + V)$ представља стопу раста а словни знакови су познате Марковске нотације.

У оквиру првог одељка, међутим, брже расту средства уложена у пододељак који производе средства за производњу намењена првом одељку (rIa) него што расту средства уложена у пододељак који производи средства намењена другом одељку (rIb) тј. $rIa (C + V) > rIb (C + V)$. Оваква кретања се одражавају и на кретања капиталног коефицијента по појединим одељцима, пододељцима и у укупној производњи у смислу његовог краткорочног пораста.

Могућност практичне примене рока повраћаја средстава као критерија економске ефективности нове технике другарица Ранковић своди само на техничке модернизације и образлаже то практичним тешкоћама обрачуна уштеда на трошковима производње до којих ће довести примена нове технике.

У четвртм, по обиму највећем и по садржини најзначајнијем поглављу књиге, под насловом „Економска оправданост увођења нове технике са гледишта пораста продуктивности рада“, аутор поред неких појмовних али и исцрпно образложених разграничења анализира факторе и методе нивоа и динамике продуктивности рада и њене ефекте изражене преко одређених структурних промена друштвене производње.

Гледишта економиста нису једињствена по питање фактора нивоа и динамике продуктивности рада. Аутор ставља себи у задатак да да суд о научној вредности појединих класификација фактора од којих зависи ниво и динамика продуктивности рада, и да коначно међу бројним факторима одреди њихово груписање и редослед по примарности значаја сваког од њих. Предмет њене критике јесу класификације фактора продуктивности рада професора Мишића и Стјепана Хана. Проф. Мишић дели факторе продуктивности рада на четири групе и то: (1) објективни фактори

(средства за рад и предмети рада); (2) субјективни фактори (радна снага, њена стручност и умешност као и организација производње и промета); (3) фактори друштвене природе (целокупности односа производње) и (4) природни услови. Класификација фактора продуктивности рада Стјепана Хана је заснована на познатим Марковим речима „[...] производну снагу рада одређују разне околности, између осталог, просечан ступањ умешности радника, ступањ развића науке и њене технолошке применљивости, друштвена организација процеса производње, обим и деловорност средстава за производњу и природне околности“ (Маркс: *Капитал*, I, ст. 8). Наведеним класификацијама другарица Ранковић чини критичке примедбе у том смислу да оне појам фактора који одређују ниво и динамику продуктивности рада прешироко схватају. „Узимајући природне услове као непроменљиве — каже аутор — а друштвено-економски систем једном створен такође као дат са свим оним особеностима које су му иманентне — сматрамо да у факторе продуктивности рада треба убројати оно што као такво није објективно и врло дугорочно дато, већ подлеже сталним променама, под дејством организованих људских напора“ (с. 105).

Усвајајући степен дејства као принцип класификације фактора продуктивности рада аутор их дели на: (1) факторе везане за технички прогрес; (2) факторе везане за друштвену поделу рада и за облике повезаности између предузећа; (3) људске факторе. Логика овога схватања лежи у истицању техничког прогреса као примарног пораста продуктивности рада, док деловорност друга два чиниоца зависи од њега и њему је подређена. Пораст продуктивности рада је према томе најопштији представник техничког прогреса.

Два су битна метода подизања друштвене продуктивности рада. Она расте или као резултат одређених структурних померања у привреди у смислу повећања учешћа у укупној производњи оних привредних грана које су продуктивније од осталих, за што се као неопходна претпоставка јавља постојање вишка радне снаге у пољопривреди или другим мање продуктивним делатностима, или као резултат подизања продуктивности рада по једном радном месту у појединим привредним гранама. У динамичким привредама какве су све социјалистичке привреде које се брзо развијају оба наведена процеса теку упоредо. Ипак, почетне фазе привредног развитака обележене су растом продуктивности рада, условљеним, пре свега, одређеним структурним померањима, трансфером радне снаге из пољопривреде у индустрију и слично. На вишем степену економске развијености привреде у целини радна снага постаје дефицитан фактор производње, структурна померања губе значај фактора пораста продуктивности рада који су имала на нижем степену развијености производних снага и у условима неразвијене производне структуре а техника се јавља као снага на основу које се мора повећавати продуктивност рада у свакој појединој привредној грани и на сваком радном месту.

Будући да техника постаје све пресуднији фактор пораста продуктивности рада, то органски састав производње $C : (B + M)$ расте у оба одељка друштвене производње, ма да брже у првом него у другом одељку и укупна производња првог одељка расте брже од укупне производње другог одељка. Истовремено су ове структурне промене на дужи рок праћене тенденцијом пада капиталног коефицијента.

У петом поглављу другарица Ранковић је разматрала кретања амортизације у зависности од темпа примене нове технике. Амортизацију је Маркс, по њеном мишљењу, посматрао не само као елемент трошкова већ је у њој гледао и дупунски извор акумулације као и извор за сталну модернизацију и усавршавање процеса производње у условима просте репродукције, тј. извор за „набављање све бољих средстава за производњу у висини постојећих фондова амортизације“ (с. 129). Са овим се аутор супротставља погрешним интерпретирањима Маркса по којима је

он само преко проширене репродукције део амортизације сматрао допунским извором акумулације.

Аутор даље разматра обим и висину стопе амортизације у њиховој повезаности са процесом замене и техничким прогресом. По мишљењу другарице Ранковић, границе у подизању стопе амортизације и масе амортизационог фонда одређене су порастом трошкова које изазива повећана стопа амортизације и који не може бити већи од уштеда у трошковима које са собом доноси нова техника. Међутим, она је остала дужна одговора како је могуће у моменту одређивања стопе амортизације средства у употреби предвидети уштеду у трошковима које ће донети будућа примена нове технике. Тим пре се ово питање поставља што је још у трећем поглављу књиге она негирала целисходност употребе рока повраћаја средстава као критерија за оцену економске ефикасности нове технике и свела могућност његове практичне примене само на техничке модернизације, управо због немогућности прорачуна стварне уштеде средстава до које ће довести примена нове технике.

Проблемом моралног рабаћења у разматрањима другарице Ранковић посвећена је одговарајућа пажња. По њој морално рабаћење не наступа као последица општег техничког прогреса у свету, схваћеног независно од конкретних услова и могућности његове примене у појединим земљама. Напротив, баш овај други момент њега одређује. Стваран утицај фактора производње (радне снаге и средстава за производњу) у одређеном моменту у одређеној земљи одређује степен утицаја моралног рабаћења на темпо увођења нове технике у процес производње. „Може се стога констатовати да што је распон између просечног техничког нивоа неке земље и врхунске технике у светским размерама већи, то је осетљивост такве земље према новим техничким проналасцима мања“ — каже она и мало касније наставља да је „на врло ниском нивоу развијености амортизација одређена такорећи искључиво степеном физичког рабаћења, док са порастом привредне развијености све више расте удео моралног рабаћења које на високом степену развоја има потпуно доминантну улогу“ (1. 142).

У шестом и последњем поглављу књиге под насловом „Промене у тражњи радне снаге као последица увођења нове технике“ аутор је после исцрпне анализе констатовао да повећање органског састава средстава изазвано увођењем нове технике смањује потребе за новом радном снагом и повећава просечан обим инвестиција за једно радно место. Сматрамо нарочито значајним закључак „да краткорочна и дугорочна решења на овом терену нису увек идентична, јер у случају постојања аграрне пренасељености морају се извесне производне гране, у извесном периоду, а нарочито у извесним реонима успоравати у подизању свог техничког нивоа“. У нашој економској литератури краткорочно сагледавање нивоа технике које треба применити у неразвијеним подручјима било је често врло једнострано.

Драгутин В. Марсенић